

מעשה הריגת עיר שכם

בפרשתנו מסופר כי כאשר יעקב בא עם משפחתו מפדן ארם ונתיישבו בשכם יצאה דינה בת לאה "לראות בבנות הארץ". שכם בן חמור החווי, "נשיא הארץ", ראה אותה, לקחה ואנסה. משנודע הדבר לבני יעקב חרה להם מאוד על המעשה שנעשה באחותם וביקשו לנקום בו ובאנשי שכם. סמוך לאותה מעשה הביע שכם את משאלתו בפני חמור אביו לקחתה לו לאשה. חמור הציע את הדבר ליעקב ונענה בהסכמה בתנאי שיסכימו כל אנשי שכם לימול. לאחר ש"כל יוצאי שער עירו" הסכימו ומלו את עצמם¹, אירע דבר. שלושה ימים לאחר שנימולו, "בהיותם כואבים"², התנפלו עליהם שני בני יעקב - שמעון ולוי אחי דינה והרגו כל זכר, "ואת חמור ואת שכם בנו הרגו לפי חרב ויקחו את דינה מבית שכם ויצאו".

להלן נתמקד בשתי עובדות בהתנהגותם של בני יעקב, עובדות המעוררות תהיות. ראשית, מהי ההצדקה בענישת שכם גופו? שנית, כיצד ניתן להבין את הריגת כל בני העיר? בני יעקב גם רימו את בני העיר בהצעה למול את עצמם, והוסיפו ורצחו את כל יושביה, על אף שלא היו קשורים כלל לחטאו של שכם. כמו כן גזלו את רכושם, לקחו בשבי את נשיהם וטפם. הרמב"ן מתבטא: "ורבים ישאלו: איך עשו בני יעקב הצדיקים המעשה הזה, לשפוך דם נקי?"

במעשי הרמייה והשלל ושביית הנשים וטף, השתתפו כל האחים, ורק הרג הזכרים מתבצע ע"י שמעון ולוי לבדם. כיצד נוכל להבין את התגובה הקשה?

כבר אחד מגדולי הראשונים מביא בשם 'מדרש', שיעקב התלונן על בניו משום ששמעו ש"מידת הדין אומרת לפני הקב"ה: הללו נימולים והללו נימולים, היאך הרגו אילו את אילו? מיד אמר 'עכרתם אותי', כי מידת הדין מקטרגת. אמרו לו [שמעון ולוי ליעקב]: אמור לפני הקב"ה, אנו נימולים לשם שמים בשביל מצות בוראינו והם נימולים בשביל הזנות"³.

אין להתכחש לכך שרבים מן הקדמונים ראו במעשה שמעון ולוי מעשה שלילי וגינו באופן חריף הן את הרמייה על ציווי המילה והן את עצם ההריגה. בספר המקבים ספר ד, המוקדש כולו למעלת מסירות

---

¹ רש"י הירש עומד על העובדה הבלתי רגילה שכל העיר הסכימה למול בעבור מעשה תאוה של ראש עירם. ומיישב שכנראה מצבם הכלכלי היה תלוי בראש עירם והיו תלויים ברצונו.

² רש"י דרך בעקבות חז"ל (משנה בשבת דף פו ע"א) שנלחמו איתם ביום השלישי בהיותם מתפתלים בכאבם, ונחלקו שם הראשונים מפרשי הגמרא האם ביום השלישי מתגברים הכאבים או לא (תורה שלמה, ס"ק מט-נא). אולם רוב מפרשי המקרא לומדים אחרת, ודעתם שחיכו ליום השלישי לא בהיותו היום הכי קשה לכאבם, אלא משום שעברו שלושה ימים עד שכולם מלו (ר' יוסף קרא - הובא בריב"ש, דעת זקנים, מושב זקנים, ר' חיים פלטיאל, בעלי התוספות, ספר הגן לר' אהרן ב"ר יוסי הכהן, חזקוני, דרשות ר' יהושע בן שועיב).

³ 'מדרש' זה הובא אצל רבי אברהם ב"ר עזריאל מביהם, ערוגת הבשם, ח"א עמ' 216. ולא ידעתי מקורו, ותמוה שבתורה שלמה לא הביאו.

על פי 'מדרש' זה מסביר בעל ערוה"ב את לשון המקרא (ישעיה כט כג) 'והקדישו את קדוש יעקב' ולא קדוש אברהם ויצחק, וכן בר"ה ויוה"כ מזכירים את זכות יעקב, אלא שדוקא יעקב הוא אשר הפך מידת הדין לרחמים, "כן תשתיק תפילתנו את מידת הדין היום".

הנפש מהך גיסא ולדיכווי וכיבוש היצר (ובלשונו "היצרים") מאידך גיסא, מביא דוגמאות רבות מהמקרא, וכמובן שגם פרשתנו לא נפקדה. ואלו דבריו: "ביכולת הבינה המתונה כמו שאמרתי להלחם על היצרים ולנצחם, ואלה מהם להטות לטובה ואלה מהם לדכא. בגלל מה האשים אבינו החכם השלם יעקב את האנשים אשר עם שמעון ולוי על אשר הרגו לא בתבונה אומה שלמה בשכם באמרו 'ארור אפם', אילו יכלה התבונה לשלוט על הרגשות לא היה אומר כן"⁴.

אולם לא לביקורת נישא את מבטנו, אלא למצוא בכל זאת נימוק והסבר למעשה שמעון ולוי.

מצאנו מסורות קדומות ביותר שהצדיקו לגמרי את מעשיהם, כמו בספר היובלים פרק ל המוקדש למעשה שכם, וכל הפרק כולו שיר הלל ושבח על מעשיהם, חיזוק לצניעות בנות ישראל ושמירה על טהרת משפחתן. לדבריו, בשכר זאת זכו לכהונה ולויה "ותהי להם לצדקה ותכתב להם לצדקה", והראיה לכך – שה' נתן את העיר בידם. וכל תלונותיו של יעקב היו אך ורק מפני פחד מפני האומות השכנות, אבל לא משום עצם המעשה⁵. כיוצא בזה ב'צוואת לוי' "מספר" לוי על הגילויים הנפלאים שחזה הן ממלאכי עליון והן מהקב"ה כביכול שזירזו אותו לקנא את קנאת ה', והדברים שם ארוכים ומעניינים, כגון שהמלאך בעצמו נתן לו מגן וחרב, "ויאמר אלי נקם נקמתך שכשם ואנכי אהיה עמך כי ה' שלחני"⁶. אולם לא מובא שם הסבר למה הרגו את בני העיר.

במפרשי התורה ניתנו תשובות רבות לתהיות אלו. נברר בעזה"י אחת לאחת, בתוספת ביאור ואזניים לתורה.

מדוע הרגו את שכם?

מצד דין תורה אין המאנס חייב מיתה, אלא צריך להינשא לאנוסתו. והרי דינה לא היתה אשת איש, לכן אין כאן איסור ערוה. מדוע אפוא דנו את שכם למיתה? הרמב"ם (פ"ט ממלכים ה"ט) מחדש שיש דין גזל גם בגוף: "אחד הגוזל או הגונב ממון או נפש"⁷. בכס"מ ציין מקורו בסנהדרין (נו ע"א): "על הגזל [חייב] וכן יפת תואר וכן כיוצא בהן". היינו, ביפת תואר הוא בא עליה נגד רצונה והוי כמשתמש

⁴ המקבים ספר ד, פרק ב פסוק יט (ספרים החיצונים מהדו' כהנא, כרך שני, עמ' רסג). בשנת תנ"ה העלה רבי אברהם חיים ויטירבו מרבני ונציה על הכתב חיבור לחיזוק האמונה בשם 'אמונת חכמים' [עוסק גם בויכוחים עם נוצרים ומשומדים], וקטע אחד הקדיש לקלונם של שמעון ולוי. הרב ויטירבו הקשה הן על הרמב"ם והן על הרמב"ן, ומסקנתו שעשו שלא כדין. נדפס בקונטרס טעם זקנים, פפד"מ תרט"ו, עמ' 41-42.

⁵ ספר היובלים פרק ל (הספרים החיצונים מהדו' כהנא, כרך ראשון, עמ' רפ-רפא). הסכם ברית המילה לא מוזכר שם. ב'ספר יהודית' מסופר תוכן תפילתה של יהודית לפני שהרגה את הולופרניס, שהזכירה את זכות מעשה 'שמעון' זקנה: "ותפול יהודית על פניה... ותאמר ה' אלהי אבי שמעון אשר בידו נתת חרב להנקם מבני נכר אשר פתחו חגורת בתולה לטמאה, ויחשפו שוק לבושה ויחללו רחם לחרפה, כי אתה אמרת לא כן יהיה, ויעשו. ובגלל זה נתת שריהם להרג, ומשכבם אשר בוש מכחשם לדם, ותן עבדים על שרים ושרים על כסאותם" (ספר יהודית, פרק ט פסוקים א-ה).

⁶ צוואות השבטים, צוואת לוי (הספרים החיצונים מהדו' כהנא, כרך א, עמ' קס-קסה).

⁷ נימוקו של הרמב"ם הובא בקדמונים: מדרש הגדול; רבי זכריה הרופא, מדרש החפץ; מאור האפלה, עמ' קנג. כל אלה הביאו רק את דברי הרמב"ם ולא את טעמו של הרמב"ן, בשונה משאר הראשונים דלקמן.

בחברו ללא רשותו, ובכך נעשה גזלן!⁸

ויש לדון אם שכס אנס את דינה, או שמא באה אליו מרצון. מרהיטות לשון רש"י ביומא עז ע"ב ד"ה מביאות אחרות, אפשר להבין שאחר שבא עליה פעם אחת היתה מתאוה לה?⁹ כמו כן נחלקו מפרשי המקרא בביאור מילת 'ויענה': ראב"ע פירש לפי שהיתה בתולה מקרי עינוי, היינו שלא אנסה. ואילו רמב"ן חלק עליו שהיתה ביאה באונס.¹⁰

רבי אליהו מזרחי מחדש שהשילוב של גזל ועריות גזר על שכס מיתה. והסכים לדבריו בעל 'באר בשדה' והבהיר שלא שהדין כך, אלא שהאומות תיקנו שהאונס פנויה יחשב לו הדבר כערוה ויתחייב מיתה. גם בתועפות ראם (לר' מרדכי ברוך קאראבלי, ליוורנו תקכ"א, דף כו ע"א) הסכים לדברי הרא"ם. בנחלת יעקב השיג עליו ודעתו שלא משום שגזל אותה כחפץ, ואף ששייך בדיני התורה גזל באדם, אבל בגוי אין איסור בדבר, אלא הואיל והשתמש בה ופיחת דמיה חייב מיתה.

אלה הם הנימוקים ההלכתיים, להלן נביא טעמים רגשיים-אנושיים.

ניתן לסבור ולטעון שבני יעקב רצו **לנקום** על חילול כבוד המשפחה, ואכן כך הם פני הדברים בפירוש הרמב"ן. וכלשונו: "והרגו אותם חיים". וכן כתבו מפורש כמה קדמונים. רבי יוסף בכור שור – תלמידו של ר"ת – כתב בביאורו: "שמעון ולוי שהיו בעלי כעס, אמרו בין כדין ובין שלא כדין ננקום בהם".¹¹ ביטוי חריף מצאנו בספרו של רבי יעקב סקילי – תלמיד הרשב"א: "על ידי שדרשו הרעה ובאו על העיר בטח והרגו כל זכר ושפכו דם נקי נפשות אביונים צדיקים, באתה אליהם הרעה ונמנעה מהם הברכה".¹²

או אולי זעמו שמעון ולוי על שכס שפגע לראשונה בכבוד המשפחה, היא משפחת עם ישראל. אמור מעתה, 'הכזונה יעשה אחותנו' הינו נימוק ציבורי.

דברי פלא העלה רבי חיים ויטאל בספרו על התורה 'עץ הדעת טוב'. תחילה דייק מלשון הכתוב שיעקב כבר הסכים עם חמור ללא שום תנאי,¹³ וכדין תורה שהמאנס צריך להינשא לנאנסת. ובפרט שאם ינקום את בושותה יתגלה קלונה ברבים, והוא היה מתון "וזקן ולו דעה צלולה" לעומת בניו ש"לא נתרצו

---

⁸ אולם מפרשי הגמרא שם פירוש אחרת, שהאיסור לא חל בכל גזל או השתמשות, אלא בלקיחת אשה בשעת מלחמה (רש"י, יד רמ"ה, וראה ערול"נ ותורת חיים). אולם בעצם האונס אין מעשה גזילה. ואחר חיפוש רב כדי ליישב את דעת הרמב"ם מצאנו במנ"ח (מצוה לה ד"ה ודע) שכתב בפשיטות שלדעת הרמב"ם כל אונס חייב בן נח משום גזילה, וראייתו מחיוב מיתה של שכס, שהרי דינה היתה פנויה. וכאן יש מקום לדון, שמא כל זה אפשר לומר באופן שדינה היתה תחת רשות אביה, הרי היתה ממונו, אבל אם היתה כבר ברשות בפני עצמה, מהיכי תיתי לומר שיש כאן מעשה גזילה.

⁹ ולהעיר מרהיטות לשון החת"ס (ד"ה ותצא דינה – השלישי) שלא נהנתה מהביאה.

¹⁰ והאריך בכך בספר 'תפארת יוסף' על פרש"י (פראג תפ"ה) סו"פ ויצא.

¹¹ רבי יוסף בכור שור מטעים תחילה דאליבא דאמת כל האחים חשבו לנקום בהם, ולכן התנו להם תנאי שחשבו שמן הסתם לא יוכלו לעמוד בו, אולם ברגע שראו שקיבלו על עצמם את התנאי "לא רצו לפשוט הם יד, כי אמרו שלא כדין הוא, שהרי עשו כל מה שגזרנו עליהם". וכך הוא רוח הדברים בפירושו של רב שמואל בן חפני גאון לכל אורך פרק זה, שכל מטרתם היתה לשם נקמה.

¹² תורת המנחה, ח"א, צפת תשנ"א, עמ' 105.

¹³ דברים ברוח זו כתב גם האלשיך לפסוק ה.

כיעקב, גם לא המתינו לשמוע דברי יעקב אביהם, לא למיעוט כבוד ח"ו, רק כי חשבו שאדרבה זהו כבודו לקחת נקמתו מידם... ואין חבוש מתיר עצמו, ואנחנו מחוייבים לתת כבוד לאבינו, והוא יחריש, כי לא עלה בדעתם שיעקב יתפייס".

אחרי הקדמה מופלאה זו, הוא נדרש לשאלת הקדמונים: "והרי שכס לא חטא בחיוב מיתה". וכאן הוא מעלה חידוש נורא: "ואם מפני כי נבלה עשה להיותה בת ישראל רם ונישא 'כי שרית עם אלהים' והכל פי המבייש והמתבייש¹⁴ [ולכן התחייב מיתה]¹⁵, אינו כן, כי הרי כששכב עמה לא הכיר מעלתו על כי נקרא **ישראל**, על שם מעלתו הגדולה מן המלאכים. [אבל] אין לו כפרה גם כי השכיבה ששכב עמה היתה בחושבו כי בת **יעקב** הדיוט הוא. וז"ש 'לשכב את בת יעקב', ולכך חייב מיתה. ולא עוד אלא שהפעולה מצד עצמה כן לא יעשה בעולם... זולת כל זה היה טוב בתחילה לדרוש מאת יעקב אם יתננה לו לאשה, כאשר עשה באחרונה, ואז אם לא יתרצה לתת לו, לא היה הענין כל כך מכוער אם ישכב עמה באונס, כי רתיחת הדם גורם כמה נזקים, וזהו שאמר 'וכן לא יעשה'". את יישובו הוא מסיים: "ובזה לא נדחוק עצמינו כפרש"י¹⁶ והרמב"ן ז"ל, כי יש בהם קושיות רבות"¹⁷.

דבריו אלו מרפסין איגרא, הלא התחיל שלמאנס אין חיוב מיתה הלכתי, ולא הביא יישוב כלל. ושמא אפשר להבין בדבריו ששכס ידע מחשיבות יעקב, והעוולה היתה שלא רצה להכיר בחשיבותו. ומכל מקום יישובו האחרון אינו הלכתי, וצ"ע.

אבל כל הטעמים האלה אינם מבארים מדוע הרגו את כל אנשי העיר. עניין זה יתבאר כאן באריכות.

אנשי העיר עברו על חיוב דינים – מחלוקת רמב"ם ורמב"ן

הרמב"ם בהלכות מלכים קושר בין הריגת אנשי שכס לאי קיום מצוות בני נח. כידוע, אחת משבע מצוות בני נח הוא איסור גזל, ושכס נתפס כמי שגזל את דינה. המצווה השביעית במצוות בני נח היא מצוות 'דינין', שעניינה לדעת הרמב"ם הוא החובה "להושיב דיינין ושופטים בכל פלך ופלך לדון בשש מצוות אלו ולהזהיר את העם". מכאן הוסיף דרך אגב הצדקה הלכתית להריגת אנשי שכס, משום שלא

¹⁴ מעניין שהחת"ס מזכיר בדיוק משפט זה בשם הרמב"ן על אתר, "הנה כי נבלה עשה בישראל, ופי' הרמב"ן שנבלה נעשה לשכב את בת גדול הדור הנקרא ישראל שרית עם אלקים ואנשים, והעיז איש רשע לשכב עמה כאילו היא רק בת יעקב בעלמא" (דרשות ח"ב, עמ' שלג טו"ב; חידושים לחולין דף קא ע"ב) ואינו, אלא שורשו באלשיך, והנוסח בדיוק הוא אצל רח"ו, שעדיין לא נדפס בימיו.

¹⁵ בביטוי זה קדמו האלשיך בפסוק ז בביאורו ל"כי נבלה עשה **בישראל** לשכב את בת **יעקב**", שהתורה מדגישה את שם המכובד 'ישראל': "עתה הוסב שמו ישראל, וכפי גודל חשיבותו תגדל הנבלה כי הכל לפי המתבייש". וגם אם שכס לא ידע ממעלתו זו של ישראל הרי לפחות את דרגתו 'יעקב' ידע, "הלא לא יבצר מהיות לפחות בת יעקב, וזהו 'לשכב את בת יעקב' [וראה עוד ספורנו].

¹⁶ מן הסתם מתכוון לרמב"ם.

¹⁷ עץ הדעת טוב, מהדורה ראשונה מתוך העתק כת"י [ולא על פי כת"י המחבר], זולקווא תרכ"ו, דף כד ע"ב, וכן במהדורת 'אהבת שלום' תשס"א, מוגה על פי כת"י המחבר, דף כח ע"א.

נקודה אחת מדבריו של רח"ו כתב רבי יצחק כ"ץ (חתנו של מהר"ל מפראג) בביאורו, שקיבלו על עצמם לגדור מן העריות, היינו שלחשובים לא יעשה כך, וגם "בעיניהם שיעקב היה קדוש וגדול בעולם" (הגהותיו ליפעת רז"א עמ' 141).

דנו את שכס שגזל את דינה: "כיצד מצווין הן על הדינין? חייבין להושיב דיינין ושופטים בכל פלך ופלך לדון בשש מצות אלו ולהזהיר את העם, ובן נח שעבר על אחת משבע מצוות אלו יהרג בסייף. **ומפני זה נתחייבו כל בעלי שכס הריגה**, שהרי שכס גזל¹⁸, והם ראו וידעו, ולא דנוהו"¹⁹.

ביאורו של הרמב"ם לא הובא בשאר ספרי הראשונים²⁰, אלא אצל רוב חכמי תימן הקדמונים²¹. אלו שהביאו טעם זה הביאוהו בלשון הרמב"ן. רבים ניסו לעגן את דבריו שיהיו מתאימים להלכה, ואכ"מ²².

האחרונים נלאו למצוא מקור לדבריו המחודשים. רבי יוסף שאול נטנזון מלבוב ציין שהמקור הוא בספר הישר, שם מובא: "ואין איש מיושבי עירו דובר אליו דבר למה עשה זאת"²³. אולם כמדומני שמצאנו מקור טהור לרמב"ם, והוא בפירושו של אבן ג'נאח עה"ת, שם מפרש את דברי הכתוב (פסוק כז) 'אשר טמאו אחותם' – לשון רבים, היינו כל בני העיר; "שיתפו אותם במעשה עמו, על שלא מיחו בידו". היינו שהקולר תלוי גם בצווארם²⁴.

רבי משה אלשיך מצפת מביא טעם זה מדעתו בביאורו המפורסם 'תורת משה'. הוא מדייק במלה 'בטח'. מהי הסיבה שהיו בטוחים כל כך בניצחונם? הוא מוטיב לה והוא מפרק לה: באו 'בטח', באשר לא מחו אנשי העיר תחילה, "כי אשמתם רבה משכס שיצרו הלבשו, ומאביו הנוגע בדבר". כלומר, שהיו בני יעקב יותר בטוחים בהריגת כל זכר שבעיר, יותר מאשר הריגת בעל העבירה עצמו – שכס בן חמור – כי החוטא יש בו איזה צד זכות, שיצרו תקפו, אבל כל אותם שיודעים ואינם מוחים, "אשמתם רבה ביותר", כי הרי אין יצרם תוקפם.

וכן העלה רבי אברהם סבע מגולי ספרד. הוא מנמק את הריגת אנשי שכס וכן החרמת רכושם משום שלא מיחו, "ובזה מסולק הספק שיש בזאת הפרשה, כי אם שכס חטא, העיר כולה מה חטא?"²⁵.

---

¹⁸ צ"ב הרי אנסה ולא גזלה, ומאי שייך בזה איסור גזילה? האם נאמר שכל מאנס עובר על איסור גזילה? ואכן מצאנו שהמאירי (סנהדרין דף נו ע"ב) עמד על כך ובביאורו לדעת הרמב"ם העלה שכל מי שגונב ממון או אונס נפשות עובר משום גזל! והוא חידוש. והאמת היא שישוד זה תלוי בספק האם זכות ביאה היא זכות ששייך בו קנין וזכות ממון. ראה שו"ת מחנה חיים, ח"א סי' סה. וראה אריכות דברים במנ"ח סוף מ' לו.

¹⁹ רמב"ם הל' מלכים, פ"ט הי"ד.

²⁰ להוציא מושב זקנים. רבי יעקב סקלי תלמיד הרשב"א כתב ששכס נענש "על שביקשו הרעה לקחת בנות אנשי הארץ בחזקה, שאם אחר היה עושה זה בארצו היה ראוי שיעשה בו דין ומשפט, באתה להם הרעה" (תורת המנחה, דרשה יד, עמ' 105).

ויתירה מזאת, בנו ר' אברהם בפירושו לפרשה זו סטה מדרך אביו ופירש שנענש על מעשיו הכעורים! (פירוש ר' אברהם בן הרמב"ם, עמ' קטז-ק"ח, ובשם אבי אביו הביא על 'ויחר להם', שחרון האף מעורר את רגש הנקמה).

²¹ מדרש החפץ; מאור האפלה לר' נתנאל ב"ר ישעיה: "שלא דנו אותם". וכבר עמד על כך בתו"ש.

²² מאירי לסנהדרין דף נו ע"ב; לח"מ; שו"ת חת"ס ח"ו סי' יד; חסדי דוד לתוספתא ע"ז פ"ט; אבני נזר חו"מ סי' נה. וכל אלו מנסים לבאר את נימוקי המחלוקת בינו לרמב"ן.

²³ דברי שאול סו"פ וישלח. מאידך יש לציין למובא בהמשך 'ספר הישר', שהרגו את נשותיהם מסיבה אחרת: "עמדו עליהם כשלוש מאות נשים, וישליכום עליהם עפר ויכום באבנים, ויפן עליהם שמעון ויהרוג את כולם...".

²⁴ וכ"כ הרד"ק: "כי רבים ראו כאשר לקחה שכס בחזקה, ולא מיחו".

²⁵ צרור המור, פסוק יג. ומסיים: "וכ"ש שקבלו עליהם ברית מילה ולא שאלו יותר מהם. אבל הענין כמו שכתבנו, כי כולם חייבים אחר שלא מיחו בידם, והברית שקבלו לא היה לשם שמים אלא לשם חמדה וגזל".

לפי דברי הרמב"ם המחודשים יש ליישב שיטת רש"י, שהרמב"ן נתקשה בה. בפרשת גניבת הגביע ע"י אחי יוסף ביאר רש"י על מאמר הכתוב (בראשית מד י): **"גם עתה כדבריהם"** – אף זו מן הדין אמת כדבריהם כן הוא, שכולכם חייבים בדבר, עשרה שנמצאת גניבה ביד אחד מהם, כולם נתפשים". רמב"ן על אתר חלק עליו ותמה שהרי אין חיוב לעשרה כאשר תמצא גניבה ביד אחד מהם. אבל לפי דברי הרמב"ם מיושבת שיטה זו כפתור ופרח; הלא הם ידעו מדבר הגניבה, ולמרות זאת לא דנוהו!

ואולי אפשר לומר שהרמב"ם דייק זאת מלשון הכתוב. מרהיטות הלשון נראה שסיבת הריגת שכם וחמור שונה מסיבת הריגת אנשי העיר: "ויהרגו כל זכר, ואת חמור ואת שכם בנו הרגו לפי חרב". שתי הריגות נשנו כאן, כי את שכם וחמור א"א להרגם על שלא דנו, שהרי הם עצמם האשמים.

מעין רעיונו של הרמב"ם מצאנו אצל כמה מגדולי הראשונים, שכל בני העיר היו מעורבים במעשה הזנות, אם בעצה, אם במעשה ממש, אם בהגנה על מעשיו המכוערים. ואכן בעל 'אור החיים' הקשה על הרמב"ם היאך אפשר לתובעם על שלא קראו לדין את מלכם?! אלא "בהכרח לומר [לפי הרמב"ם] שהם היו בעוזריו, ובעצתם עשה מה שעשה".

כיוצא בזה כתב בפירוש רבנו יואל עה"ת (עמ' קא): "שהיו מסייעים לשכם בן חמור כשבא עליה". וכן כתב רבנו אפרים, ואלו דבריו: "שאל השואל: איך הגיע כעס בני יעקב להרוג על חטא איש אחד, כל אנשי עיר שכם שהיתה עיר גדולה מוקפת חומה... וי"ל כי בני יעקב ביקשו לעשות משפט בשכם ולהשיב אחותם, ואנשי העיר לא רצו לעשות בו משפט, אבל סמכו את ידו מפני שהיה בן נשיא הארץ והוא נכבד מכל בית אביו. לכן עשו בני יעקב תחבולה להחליש כוחם, כדי שיוכלו לקחת דין מהם שגזלו אחותם, ובני נח נהרגים על הגזל"²⁶.

רעיון זה נרמז גם בדברי החזקוני שכתב: **"והם ראו** שגזל את דינה ולא עשו בו דין". ראו, היינו שידעו והסכימו. וכעין זה ברד"ק שנימק את טעם הביזה (פסוק כז): "כי רבים ראו כאשר לקחו שכם בחזקה, ולא מיחר".

נקמה למעשה שכם

הרמב"ן אינו מקבל את דעת הרמב"ם, וכלשונו: "ואין דברים הללו נכונים בעיניי", וזאת מכוח כמה תמיהות:

א. אם הריגת אנשי שכם היתה מוצדקת, כהסברו של הרמב"ם, כי אז היה יעקב "חייב להיות קודם וזוכה במיתתם" ומה טעם לא הרגם יעקב עצמו, ומכל מקום לא היה ליעקב לכעוס על בניו ולגנותם, הלא כדין עבדו, "הלא הם זכו ועשו מצוה".

ב. לדעתו, מצוות "דינין" שעליה נהרגים בני נח חלה על עבירות מעין גניבה או עושק או אונס, ולא על מחדל של אי-הושבת הדיינים לדון.

²⁶ פירוש רבנו אפרים עה"ת, מהדורת ר' חיים יוסף גד, יוהנסבורג תש"י, עמ' לו.

ג. בדיני בני נח ניתן לדעתו להימנע מן השיפוט, "וכל שכן שלא יהרג כשלא יעשה עצמו קצין שוטר ומושל לשפוט את אדוניו".

ד. אה"נ שהיו חייבים מיתה, אבל לא רק משום שעברו על מצות 'דינין' אלא שעברו על כל האיסורים החמורים, כגון ע"ז וג"ע²⁷, אלא ש"אין הדבר מוטל על בני יעקב", אלא על השופטים ואנשי העיר.

קושיא נוספת העלה הר"ן, שיתכן שאנשי העיר העמידו דיינים באופן של שגרה, אבל האם אפשר לתבוע אותם על כך שלא תבעו וקראו לדין את נשיאם? לשונו: "קשה לי דהא במקום שכם אפשר שהיה שם דיינים, אלא לפי שהיה שכם אדון עליהם לא יכלו לשפוטו"²⁸.

את הריגת בני שכם מנמק הרמב"ן בנימוק חדש. לדעת הרמב"ן היתה משום נקמה במעשה דינה. והיות שהיו בני העיר **רשעים** היתה להם הזדמנות להרגם בלא נקיפות מצפון, וכלשונו: "בעבור שהיו רשעים ודמם חשוב להם כמים רצו הנקם מהם בחרב נוקמת, והרגו המלך וכל אנשי עירו כי עבדיו הם, וסרים אל משמעותו, ואין הברית אשר נימולו נחשב בעיניהם למאומה, כי היה להחניף לאדוניהם..."²⁹. היינו, אנשי העיר לא היו רשעים פחותים משכם וחמור, אבל סיבת ההריגה היתה הנקמה בעבור כבוד משפחתם³⁰.

בהמשך דבריו מבאר הרמב"ן מדוע בכל זאת גינה יעקב את שמעון ולוי וכעס עליהם, וטעמו שאין הדבר מסור בידיהם לעשות בהם דין: "ומה יבקש בהן הרב [הרמב"ם] חיוב, וכי אנשי שכם וכל שבעת עממין לא עובדי ע"ז ומגלי עריות, ועושים כל תועבות ה' היו וכו'?" אלא שאין הדבר מסור ליעקב ובניו לעשות בהם דין³¹.

---

²⁷ במדרש משה לר' משה מרדכי מורגנשטרן מפילוב-קוצק תמה על דבריו: אם נימוקם היה כדי לאבד את ע"ז ואת עובדיה, למה החזיקו בהם עד כדי שיעקב גער בהם: 'הסירו אלהי נכר אשר בתוכם'! ועוד שלא ביערו את הע"ז בידם, אלא מסרוה ליעקב כדי לאבדם, והלא יש מצוה לאבד ע"ז, והיה להם לקיים בעצמם? על קושיא זו האחרונה כבר עמדו האוה"ח ופנים יפות.

²⁸ חידושי הר"ן, סנהדרין דף נו ע"ב.
עוד יש להקשות לפי מ"ד בגמרא שבני נח לא נצטוו על הדינים, וכן שאין להם חיוב מיתה אלא אך ורק בגי' עבירות חמורות.

²⁹ צ"ב, שאם כך היו צריכים להרוג גם את נשיאם. הניחא לרמב"ם הלא אישה פסולה לדון, לכן לא עברו על איסור דינים, אבל מה טעמו של הרמב"ן?

כדברי הרמב"ן פירש באור החיים ד"ה 'אשר טמאו', מתוך דיוקו שעיקר נקמתם היה לא בגין חטא ע"ז וכדומה, אלא שטמאוה, לכן לבשו קנאה להרגם.

החת"ס נוטה לדעת הרמב"ם, בהסתמכו על דברי תוס' בכמה מקומות במס' ע"ז (י ע"ב ד"ה חד, כו ע"ב ד"ה ולא, סד ע"ב ד"ה איזהו) שהעלו שאצל ב"נ למרות שאזהרתן זו היא מיתתן, אבל רק לאחר מעשה ב"ד, אי"כ הרי לא דנו על חיוב מיתתם של אנשי העיר. בשלמא לענין שכם וחמור, דנו אותם למיתה עוד קודם המילה, ואפילו אם נאמר שהתגייירו, לא מועילה הגירות לבטל את דינם. אבל לגבי שאר העבירות, הן לא היה פסק דין, וגם שמא התגייירו וכתנינוק שנולדו דמו ואסור להרגם (חת"ס עה"ת, ד"ה הסירו - שנת תקס"ב).

³⁰ כן נראה לי בביאור דברי הרמב"ן. רבי יוסף מסרגוסא - תלמיד הר"ן - ביאר אחרת בהנחה שהוא מבאר את דברי הרמב"ן, "וסרים אל משמעותו" שמתכוון שהיו מגנים עליהם, "וכיון שהיו הורגים אותו הוצרכו להרוג כולם, כי אם יהרגוהו לבדו ינקמו נקמתו, אביו יושבי עירו" (פירוש על התורה לר' יוסף בן דוד מסרגוסא, ירושלים תשל"ג, עמ' נ).

³¹ רבים וכן שלמים מבארים אחרת את דברי הרמב"ן, וכביכול דעתו היא ששכם היה חייב מיתה לא בגלל אינוס

ציר המחלוקת בין הרמב"ם לרמב"ן הוא זה: לשיטת הרמב"ם, על הדיינים לדון את בני נח בשש מצוותיהם, ואף העובר על המצווה השביעית של דיינים חייב מיתה, שהרי בן נח נהרג אף על ביטול מצות עשה³², או מפני שיש בדינים אף משום קום ועשה, היינו קום ועשה משפט ואל תעשה עול³³.

ואילו דעת הרמב"ן שמצות הושבת דיינים אינה אלא חלק אחד ממצות דינין, והוא החלק של 'קום ועשה' שבמצוה זו, וב"נ לא נהרג עליו כשאינו מקיימו. עוד חידש הרמב"ן שבני נח נצטוו בהלכות שבין אדם לחבירו כישראל, וכל שעבר עליהם נהרג. וכן הוא נהרג על לא-תעשה שיש בדיינים, כגון הטיית דין, אבל רשאי ב"נ לומר לבעלי הדין: איני נזקק לכם³⁴.

כעת נטייל בין בתרי שאר פירושי רבותינו הראשונים והאחרונים, נטעם מדבשם ונראה את שאר הנימוקים.

עברו על איסור גזל

הזכרתי לעיל את דעת רבי חיים בן עטר בעל 'אור החיים' (ד"ה עוד טעם) המנמק בטעם הדבר, היות שאנשי העיר עזרו לשכם לגזול את דינה, ובן נח חייב מיתה על גזל.

רבי פינחס הלוי הורוויץ אב"ד פפד"מ בעל 'הפלאה' מחדש שהיו חייבים מיתה על מחשבתם לגנוב את בנות יעקב. הוא מדייק מלשונם ששינו מלשון יעקב ואמרו 'ואת בנותם נקח לנו', היינו שניקח בעל כרחם, עוד אמרו 'מקניהם וקניינם וכל בהמתם הלא לנו הם', הרי שכוונתם היתה לגזול מהם את הבנות וכל קניינם, ובן-נח חייב אף על מחשבה (כמ"ש תוס' קידושין דף לט ע"ב)³⁵.

שינו מן התנאי

אצל רבותינו הראשונים מצאנו רעיון דומה, שאנשי העיר שינו מן התנאי שהתנו עמהם בני יעקב.

רבי יוסף מפאראצאל – תלמידו של רבי יחיאל מפאריס – ניהל ויכוח עם מומר אחד. אחת מתלונותיו של המומר היתה היאך עשו בני יעקב רמאות לבני שכם. רבי יוסף השיבו – ואח"כ שמע רעיון זה מפי אחרים – ששכם שינה את לשון התנאי משום שרצה לרשת את נחלת יעקב. הרי בעת התנאי אמרו אנשי שכם: 'את בנותיכם תתנו לנו ואת בנותינו תקחו לכם', ולשון 'תתנו' הוא במשמעות "אם תרצו", ואילו 'תקחו' הוא "על כרחנו". ואולם בעת שחזר שכם על התנאי לבני עירו שינה ואמר: 'ונתנו בנותינו לכם

דינה אלא בגלל רשעות, שעברו על עבירות חמורות המחייבות מיתה, כ"כ לדוגמא באוה"ח; אמונה ובטחון לחז"א, פ"ד ס"ג. ואנכי לענ"ד איני רואה זאת בדברי הרמב"ן, אלא שהרגום משום נקמה גרידא, אלא שסברת הרמב"ן שדמם היה כמים משום שהיו חייבים מיתה לשמים.

³² דעת הר"ן (סנהדרין דף נו ע"ב) בביאור דבריו.

³³ ביאור המאירי (סנהדרין דף נט ע"א) בדבריו.

³⁴ דבריו האחרונים כתב הרמב"ן בשם ירושלמי, ובירושלמי שלפנינו אינו.

³⁵ פנים יפות לפרשתנו, פסוק כה. אבל צ"ב, שהרי ברור שלמרות שבן נח חייב מיתה על מחשבה, היינו רק בידי שמים, ואין הדבר מסור לב"ד. וכן כתב בתשו' מהרי"ט (ח"ב חו"מ סי' ק), שעל מחשבת עבירה נענשים מן השמים דוקא.

ואת בנתיכם נקח לנו, הרי שהדגישו שאם ירצו הם יתנו, לעומת בני יעקב יתנו על כרחם. ועוד הוסיפו: 'מקניהם וקניינם וכל בהמתם הלוא לנו הם', 'ועל פי דבר זה נימולו, ולפי דבריהם היו בני יעקב משועבדים להם, ולכך הרגום'³⁶.

התחרטו על המילה

בדעת זקנים מבעלי התוס' נימקו באופן מחודש, שאנשי העיר התחרטו על המילה, וכלשונו: "תימה, מה ראו לרמות את בני העיר למול ואח"כ הרגום. וי"ל שלא עשו רמאות כי ביום השלישי היו מצטערים והיו מתחרטים על המילה, ולכך הרגום"³⁷. וכן כתבו כמה מפרשי פשטי התורה³⁸. ויש שהביאו את נימוק זה בשם 'מדרש'³⁹.

ויש לציין למהלך של כמה מן הקדמונים, שגם לכתחילה לא רצו אנשי שכס למול את עצמם, "ובעל כרחם עשו הדבר, שלא היו רשאים להשיב פני אדוניהם". והוסיף רמז לכך: 'וימלו כל זכר' הוא גימטריה 'בעל כרחם'⁴⁰.

התחרטו על קבלתם שלא לעבוד עבודה זרה

רבי יהודה החסיד מחדש שבני יעקב התנו עמהם שלא לעבוד ע"ז ולהסיר ע"ז מקרבם [ומוסיף ב'מושב זקנים' אסמכתא לדבר, שאם לא כן, מה הועילו בברית מילה, אם עדיין יעבדו אלהים אחרים?], ולא קיימו את דבריהם ובסתר המשיכו לעבדם. לכן, כאשר ביום השלישי נודע זאת לבני יעקב, הרגום. או שביום השלישי החלו לעבוד שוב ע"ז⁴¹. ועל פי זה יבואר למה יעקב ציווה לטמון את הע"ז ולא ציווה לאבדם כדן, והוא להראות בפני כל שבני העיר לא ביערו את הע"ז, אלא המשיכו להחזיק בהם⁴².

וכאן המקום לציין למהלכו של רבי שמואל ב"ר חפני גאון [חותנו של רב האי], שהתנאי היה לקבל את

---

³⁶ יוסף המקנא [הערה הבאה]. דבריו שם אינם בהירים לגמרי, והבנת הדברים התאפשרה רק ע"י מקבילה בכת"י שפרסם ר' שלמה בובר בהקדמתו לתנחומא ישן, עמ' 127.

³⁷ וכן כתב ר' יוסף ב"ר נתן אופוציאל (מנרבונא), תלמיד ר' יחיאל מפאריס, בוויכוחו עם כומר נוצרי. ע"י יוסף המקנא, ירושלים תש"ל, עמ' 42.

³⁸ רבנו אפרים [מכתיבה אשכנזית]; ר' חיים פלטיאל; רא"ש; הדר זקנים; חזקוני; תוספות השלם, עמ' רנא; רבי אברהם מנחם רפפורט אב"ד וירונה, מנחה בלולה, וירונה רנ"ה. איברא יש להבין איזה חיוב מיתה מגיע על כך שהתחרטו!?

רבי יחזקאל הברשטאם אב"ד שינאווא כוון לדבריהם, ומוסיף נופך הסבר: בזה שקיבלו למול את עצמם, מוכיח הדבר על חרטתם ממעשיהם המכוערים, אבל ברגע שהתחרטו על מעשה המילה הוכח שלא התחרטו ממעשיהם, ולכן הותר להורגם. סמך ל"חידושו" שהתחרטו על המילה הביא מ'ספר הישר' (דברי יחזקאל, וישלח, עה"פ ביום השלישי).

³⁹ דרשות ר' יהושע אבן שועיב, ד"ה ועל זה נכתב.

⁴⁰ רבנו אפרים; תוספות השלם, עמ' רנא.

⁴¹ ר"ח פלטיאל כותב שרק ביום השלישי החלו לעבוד ע"ז.

⁴² פענח רזא בשם רבי יהודה החסיד; נחל קדומים בשם בעל הרקח; פירוש רבי יעקב מווינא, מגנצא תרמ"ח, עמ' 40, בשם רבי יהודה החסיד; רבנו אפרים [מכתיבה אשכנזית]; מושב זקנים.

כל המצוות "והזכירו את המילה משום שהיא המופגנת ביותר והמפורסמת ביותר"⁴³.

וצ"ב, אם על פי ההלכה התגייירו, מה הועילה חרדתם?

כל אנשי העיר השתתפו באונס

רבי חיים פלטיאל מפרש את הכתוב 'אשר טמאו אחותם': "כולם שכבו אצלה קודם שרצו להיות נימולים"⁴⁴.

הבא להרגך השכם והרגו

שניים מן הראשונים פירשו שכוונת בני יעקב היתה להרוג רק את העברייני שכם וחמור ולשחרר את דינה. אלא שאנשי העיר באו להגן על מלכם, לכן לא נותרה ברירה בידם אלא להרוג תחילה את אנשי העיר. "בהיותם כואבים, פירוש – שנצטערו הרבה על שניסתו מהם להימול, וחשבו להרגם כשיתרפאו. ואם כן התנצל הפסוק כזה בעד בני יעקב שנתעצמו להרוג אותם מדין הבא להרגך השכם להורגו"⁴⁵.

וכיוון לדעתו בפירוש 'אור החיים': קשה למה יהרגו מי שלא חטא. ועוד למה לא הקדימו בבעל עבירה תחילה? אכן הנה בני יעקב לא היה בדעתם להרוג אלא בעל עבירה, אלא שכל בני העיר רצו לעמוד בפרץ כנגדם לבל יהרגו מלכם, אשר על כן הרגום מדין רודף, והוא אומרו 'ויהרגו כל זכר' ובזה השיגו להרוג את חמור ואת שכם. וזולת זה לא היו יכולין לנקום נקם מהמחוייב להם מיתה". ואכן אחר כך נאמר 'ואת חמור ואת שכם בנו הרגו'.

וכ"כ בפנים יפות מדעת עצמו, בתוספת נופך: "כיון שלא רצו להחזיר את דינה, ואם היו לוקחים בחזקה עומדים לנגדם להורגם, לכן היו מותרים להרוג שכם וחמור. וכיון שידעו שאם יהרגו שכם וחמור יעמדו נגדם כל העיר שנאספו עליהם, לכן הותר להרוג את כולם מדים 'הבא במחתרת'. וזהו שהשיבו ליעקב 'הכזונה יעשה את אחותינו', שהוא לשון עתיד, פירוש שאם לא הרגנו אותם היתה אחותינו נשאת בביתם כזונה אף מכאן ולהבא".

לאמיתו של דבר, ב'ספר הישר' הובא גרעין רעיון זה: "אך חֲדָקָם בן פרד אבי חמור וששת אחיו לא שמעו אל שכם ואל חמור אביו ולא מלו כי היה דבר בני יעקב נמאס בעיניהם. ויחר אפם מאד על הדבר הזה כי לא שמעו להם. ויהי ביום השני בערב וימצאו שמונה ילדים קטנים אשר לא מלו אותם כי החביאום אמותם מפני חמור ושכם בנו ומפני אנשי העיר. וישלחו אליהם שכם וחמור אביו להביאם לפניהם ולמולם

⁴³ פירוש רב שמואל בן חפני גאון, ירושלים תשל"ט, עמ' נח.

⁴⁴ שמא ניתן להצביע על מקור לכך מדיוק לשונם במסכת סנהדרין (קב ע"א): "שכם מקום מזומן לפורענות. בשכם עינו את דינה: בשכם מכרו אחיו את יוסף..." עינו לשון רבים.

⁴⁵ פענח רזא. וכ"ה בפירוש רבי יעקב מווינא [לעיל הע' 42], ובמושג זקנים לבעלי התוספות.

רבי יוסף ענגיל מקראקא בספרו בית האוצר (ח"א כלל א ס"ק טו) מסתפק ועולה האם ההיתר של 'הבא להורגך השכם והורגו' נאמר גם אצל בן נח, והביא ראיות לכאן ולכאן. בא רבי מנחם מנדל קירשנבוים אב"ד בפפד"מ, והעיר עליו שכך מפורש בפענח רזא דידן, והרי לשבטים היה דין ב"נ, ועל סמך זה הרגו את בני העיר (תפארת יוסף, מונסי תשס"ד, פר' וישלח עמ' שב-שג). התודה לידידי הבקי הרב אהרן אוסיבל שהעירני על כך.

וידלגו עליהם חדקם וששת אחיו בחרבותיהם ויבקשו להמיתם. ויבקשו להמית גם את שכם ואת חמור אביו ויבקשו להמית גם את דינה עמהם על הדבר הזה. ויאמרו אליהם מה המעשה הזה אשר עשיתם האין בבנות כל אחיכם הכנענים אשה כי תקחו לכם מבנות העברים אשר לא ידעתם תמול שלשום... וכי ישמעו כל יושבי הארץ וכל אחיכם בני חם את מעשיכם לאמר. בעבור אשה עברית עשו שכם וחמור אביו וכל יושבי עירם את אשר לא ידעו ולא צוום אבותיכם עד עולם. אנה תנוסו ואנה תוליכו את חרפתכם כל הימים לפני יושבי ארץ כנען אחיכם. ויהי כשמוע חמור ושכם בנו וכל אנשי העיר את דברי חדקם ואחיו ויפחדו ויראו מאד לנפשם מדבריהם וינחמו על כל אשר עשו. ויענו שכם וחמור אביו את חדקם אביהם ואחיו ויאמרו אליהם כל הדברים אשר דברתם אלינו נכונה הוא. עתה אל תאמרו ותחשבו בלבבכם כי מאהבת העברים עשינו את המעשה הזה אשר לא צו אותנו אבותינו. אך על כי ראינו כי לא היה לבם וחפצם לעשות דברינו על אודות בתם לקחתה לנו כי אם בדבר הזה. ונשמע בקולם ונעש את המעשה הזה אשר ראיתם עד אשר נמצא את מבוקשנו מהם. והיה כאשר נמצא את חפצנו אשר שאלנו מהם ושבנו עליהם ועשינו להם את הדבר אשר תאמרו אלינו. ועתה חכו נא והתמהמהו עד אשר ירפא בשרנו ונתחזק והלכנו עליהם יחד ועשינו להם את אשר היה עם לבבינו ולבבכם".

בהמשך הדברים נאמר שדינה שמעה את התוכנית הזו, ושלחה את אחת מנערותיה לגלות את אוזני אחיה, הם שמעו את הדבר "וימלאו חמה וקצף עליהם ויחר אפם עליהם מאד. וישבעו שמעון ולוי ויאמרו חי יי' אלהי כל הארץ כי כעת מחר לא ישאר בכל עיר שריר ופליט".

כך היא דרכה של מלחמה

אחרי שתמה על דברי הרמב"ם שהתחייבו מיתה, כי הלוא לא יעלה על הדעת שבני העיר ידונו את המלך וכתמיהת הר"ן: "וכי איך אפשר להם לדון את בן נשיא הארץ, כי היו יראים מהם"? מנמק מהר"ל מפראג (גור אריה לד, יד) שכך היא דרכה של מלחמה, שכל העם נענש למרות שאינם אשמים ישירים למחדל. בני יעקב רצו לנקום על הנבלה שנעשה למשפחתם ונקמו בעם שנעשה אויבם, שהנבלה מתייחסת להם כעם. וכן מצינו בשאר מלחמות בתורה (במדבר כה, יז) 'צרור את המדיינים'. ויתירה מזו, גם ציווי התורה להקדים שלום לעם לפני יציאה למלחמה אינו חל כאן, שהרי "הם פרצו בנבלה תחילה".

מתו מאליהם

החת"ס מקדים בדברי תוס' (ע"ז סד ע"ב) שאפילו בן נח שחייב מיתה אינו נהרג אלא לאחר שדונוהו ב"ד, ולכן פירש שאת אנשי העיר לא הרגו בני יעקב בידיים. והוא מדייק לשון הכתוב שאצל אנשי העיר נאמר 'ויהרגו כל זכר' ואצל שכם וחמור כתוב 'לפי חרב'. שכם וחמור היו חייבים מיתה מעיקר הדין ולכן הרגום בידיים, משא"כ בבני העיר "לא שלחו [בני יעקב] ידיהם לשפוך דם", רק הם היו מסוכנים מכאבי המילה, וכבר שבו את נשותיהם וטפם, ולא היה מי שיטפל בהם וגם להאכילם לא היה, והם "מתו מאליהם", כלומר בגרמא בעלמא⁴⁶.

⁴⁶ חתם סופר על התורה, עמ' קפא – שנת תק"ס. ולהעיר מחידושו של 'מנחה בלולה' המשער שהרגו את אנשי

עברו על איסור חבלה

שנים מגדולי ליטא מדור האחרון לפני המלחמה התכוונו לאותו רעיון. רבי מאיר שמחה הכהן מדווינסק מחדש שנתחייבו מיתה משום שחבלו בעצמם ובן נח מצווה ועומד שלא לחבול בעצמו, כנלמד מן הפסוק (בראשית ט, ה) 'אך את דמכם לנפשותיכם אדרושי'⁴⁷. אם היו מתכוונים לשם שמים אכן לא היו נהרגים, 'אך המה לא נתכוונו לגירות רק לקחת נשיות ומקניהם'⁴⁸, וחבלו בעצמם שלא כדין'. דומה לו פירש האדר"ת: "לכאורה יש ליישב כיון שמלו עצמם לא לשם שמים, רק למען השיא בניהם זל"ז, על כרחך הרי חבלו בנפשם ללא צורך והעמידו עצמם בסכנה, וכל אחד עבר על איסור ואך את דמכם לנפשותיכם אדרושי"⁴⁹.

אבל קדם לשניהם אחד מגדולי ליטא, הוא רבי יעקב אב"ד קארלין – תלמידו של רבי חיים מוואלוז'ין, וכה כתב: "לכאורה נראה כי אנשי שכס היו חייבים מיתה על מילתם שלא קבלו עליהם גירות כלל ולהיות מכלל 'הנפש אשר עשו בחרן', רק שמלא תאוותם ורצונם... ואם כן מילתם זו היתה להם כחבלה ורציחה, ובני נח אזהרתן זו היא מיתתן והחובל בחבירו חייב, לכך נתחייבו כולם"⁵⁰.

לא מצאתי מי שקדמו בסברא זו, ולכן פלא על רבי מאיר דן פלאצקי בעל 'כלי חמדה' שמביא רעיון זה בשם 'כתבו המפרשים': "באמת אם היו נימולים לשם יהדות כדת לא היו הורגים אותם, אבל באמת לא מלו את עצמם אלא להנאתם והיו חייבים מיתה מצד חובל"⁵¹, ולא ידענא למי מתכוון.

לחידוש זה יש להסמיך את שנמסר מפי ר' שלמה מלונדון. הוא יישב את הקושיא המפורסמת למה אברהם לא מל את עצמו קודם שנצטווה על כך. ובריב"א עה"ת (בראשית יז כד) מביא בשמו: "נראה לו לפרש של רצה לחבל בעצמו"⁵². וב'פנים יפות' שם כיוון לדבריו⁵³.

איברא, דבריהם תמוהים שהלוא תנאי ראשון באיסור חובל קבע הרמב"ם (חובל ומזיק פ"ה ה"א) שהוא רק בדרך נציון [או דרך בזיון לפי גרסא אחרת]⁵⁴.

העיר בהערמה, כאשר ניגשו לכל אחד במסווה כדי לרפאותו, והם באמת גרמוהו למות, ואילו את הנשים והטף הרחיקו מחדרם "וציווים שלא יכנסו שם, למען ינוחו וישנו שינת עולם. וככה שניהם לבדם הרגו כל זכר בטרם נודע דבר".

⁴⁷ בפשטות האיסור שם מיירי רק במיתה.

⁴⁸ וכמבואר בסוטה דף כב ע"ב.

⁴⁹ סדר פרשיות, ירושלים תשס"ד, עמ' רנט. ובהמשך חוקר במי שרצה להדבק לבני יעקב לפני מתן תורה, אם הותר לו למול עצמו.

⁵⁰ הביאו רבי מרדכי גימפל יפה אב"ד ראז'ינאי, בספרו תכלת מרדכי על פירוש רמב"ן עה"ת, ירושלים תשי"ד, עמ' לו. הרב יפה מביא את דברי 'המקנה' ומפלפל האם איסור חובל הוא מטעם גזל או שפיכת דמים.

⁵¹ כלי חמדה, ד"ה ובעיקר. התודה להרב אהרן ירחי שליט"א (מו"ץ שכונת מקור ברוך) שהפנינו לדבריו.

⁵² רבי יוסף ענגיל מקראקא ציין לדברי ריב"א אלו לגבי קטיעה בר שלום, בגליוני הש"ס, ע"ז דף י ע"ב, ושם הסתפק בכוונת ר' שלמה מלונדון.

⁵³ וכן כתב ב'המקנה' סוף קידושין. וראה שו"ת ר' יהודה אסאד, ח"א יו"ד סי' רמט שפלפל בדבריו.

⁵⁴ רבי יהודה אסאד [לעיל הע' 53] האריך בנידון ומחדש ש'דרך נציון' היינו דוקא לישראל, אבל לב"נ אינו צריך

ויש להסמיק לדבריהם את דברי הר"ן (סנהדרין דף נח ע"ב) שכותי שהכה את ישראל חייב מיתה משום דין גזל, וחייב מיתתו הוא ע"י בית דין, דלא כשיטת הרמב"ם שהחייב הוא בידי שמים⁵⁵.

גזילת האות של ברית מילה

לעומת שלושת גדולי ליטא, חידשו שלושה מגדולי פולין על יסוד אותה הנחה שבני עיר שכם לא נתכוונו במילתם לשם שמים, וכיוונו שלושתם לדבר אחד – על פי דברי הרמב"ם שאסור לבן נח להוסיף על המצוות.

בפרי צדיק לר' צדוק הכהן מלובלין כתב: "אומות העולם נצטוו רק בשבע מצוות, ואין רשאים להוסיף שום מצוה מדעתם, רק או יתגייר ויקבל כל המצוות, או יעמוד בתורתו. ומזה הטעם נתחייבו אנשי שכם מיתה, מפני שהוסיפו מצות מילה שלא לשם גירות"⁵⁶.

בדומה לו חידש בן דורו רבי יצחק מאיר מוורשה, בהקדמת חידוש שכשם שגוי ששבת חייב מיתה, מפני שהוא משתמש באות, הוא הדין מילה שנקראת אות, ולכן גוי שמל שלא לשם גירות ומשתמש באות, חייב מיתה. ואם היו אנשי שכם מגיירים עצמם לשמים שמים לא היו נהרגים, אבל היות ולא התכוונו להתגייר, לכן היו חייבים מיתה⁵⁷.

ומכאן לדברי נכדו רבי אריה ליב מגור שביאר את הקשר בין אות המילה לאות השבת: "סוד המילה ערלה חפא עליה ונתגלה רק לבני ישראל, וכן שבת קודש אות היא ביני וכו', וגוי שמל או ששבת חייב מיתה"⁵⁸.

על דרך ההלצה פירש רבי דוד פוצ'נובסקי מפאביאניץ, שעברו על איסור גזל, שגזלו את האות שיש בין ישראל להקב"ה⁵⁹.

ועובר בכל אופן. ויש לציין לדעת תוס' (ב"ק צא ע"ב, ד"ה אלא האי) לגבי האיסור לאדם לחבול בעצמו אפילו לצורך, כגון באשה שביישה עצמה - בפריעת ראש - לצורך, כדי להציל את השמן ההולך לאיבוד בסיכת ראשה, וכן מקרע על המת.

⁵⁵ רבי יואב מקינצק העלה יסוד חדש בדיני עונשים אצל בני נח. והוא בהקדם קושיא למה לי פסוק מיוחד שבני נהרג על העוברים, תיפוק ליה מטעם חובל לפי שיטת הר"ן שכל חובל חייב מיתה משום גזל. ויישב זאת בהקדם חידוש דין, שיש כאן שני דינים, מצוות שבין אדם לחבירו, ומצוות שבין אדם למקום. בין אדם לחבירו, נהרגים, אבל למקום, נהרגים כל זמן שהמלכות לא חקקה עונש אחר לעבירה זו, אבל ברגע שכבר חוקקו עונש, הוא לי כעין מחילה, ואינם נהרגים! (חלקת יואב, סי' יד).

יש מקום להסתפק האם חל כלל זה אצל בני שכם, כמו כן האם אפשר בכלל לומר שעברו משום חובל שיסודו מאיסור גזל, בה בשעה שגזלו מעצמם!!!

⁵⁶ פרי צדיק, מאמרי ר"ה, סי' כא.

⁵⁷ שיח שרפי קודש.

⁵⁸ שפת אמת, לך לך, תרמ"ח. רבי צבי דוב גלאזער [מתלמידי השפ"א] כבר ציין שיסוד דברי השפ"א מעוגן אצל זקנו הר"ם (חמדת צבי, ח"ב, ירושלים תרצ"ג, פר' וישלח, עמ' קמז).

⁵⁹ הביאו אביו ב'פרדס יוסף' לפסוק כה. ר' יוסף הוסיף בשם חידושי הר"ם שלוי הלוא נעשה אז בן י"ג שנה, ולכבוד בר-המצוה שלו חידש שכמו גוי ששבת חייב מיתה, הוא הדין גוי שמל, ותיכף הסמיק הלכה למעשה.

ביריעה הבאה, בשבוע הבא אי"ה, אדון בענין זה, אם אכן יש איסור למול גוי שלא לשם מצוה.

גאוה יהודית

רבה של פפד"מ רבי שמשון הירש העלה נימוק פוליטי. אלמלא היינו יהודים – אומרים בני יעקב – לא היו תושבי הארץ מתירים לעצמם מעשה שכזה. רק לגבינו רווחת הרגשת הפקר של "לית דין ולית דין", לכן יש צורך בפעולה כדי להוכיח שדמינו אינו הפקר, וכל הנוגע בנו לא יינקה. וכלשונו: "האדון לא היה מרשה לעצמו את כל זה אלמלא היתה זו נערה יהודיה, זרה ועזובה. רעיון זה עורר בלבם את ההכרה שיש רגעים, בהם גם משפחת יעקב תאחז בחרב [של עשן] כדי להגן על כבוד וטוהר. כל עוד יכבד העולם רק את זכותו של זה שהכוח עומד לצדו, צריך גם יעקב לאמן את ידיו בחרב"⁶⁰.

בברכת שבת שלום, יחיאל גולדהבר

⁶⁰ פירוש רשר"ה עה"ת, ירושלים תשס"ב, עמ' שנא. כמה דברים אלו מאפיינים את תקופתו, שלמרות קבלת שוויון הזכויות בגרמניה, דם יהודי היה הפקר!